

De Amsterdamse verzamelaar Jan Gildemeester Jansz.

Het schilderij van Adriaan de Lelie, dat in 1964 door het Rijksmuseum in het buitenland is aangekocht en daardoor uit de obscuriteit is teruggevoerd naar de stad, waar het 170 jaar geleden ontstond, is om verschillende redenen te beschouwen als een belangrijke aanwinst.

Het stelt voor de Amsterdamse verzamelaar Jan Gildemeester Jansz. (1744-1799), temidden van een gezelschap dames en heren in zijn kunstgalerij. Het is geschilderd op een paneel van 63,7 × 85,7 cm en in de rechter benedenhoek gesigneerd en gedateerd: A. de Lelie f A^o 1794-1795 (afb. 1).

Reeds als werkstuk van De Lelie is het schilderij zeer welkom, want het behoort zonder twijfel tot het beste wat de schilder ooit maakte. De ongedwongen en geanimeerde voordracht van zijn figuren, uit sommig ander werk al wel bekend, heeft hier een hoge graad van verfijning, een haast on-hollandse *élégance* bereikt. Bepaald verrassend zijn ook de levendige, heldere en weloverwogen kleuren. Al met al een meesterstuk, zoals wij tot nu toe nog niet van hem zagen.

Maar ook en vooral wegens het onderwerp – een verzamelaar thuis, temidden van zijn omvangrijke schilderijen-collectie, die hij aan zijn vrienden toont – is het stuk een zeldzaamheid en voorzover wij weten zelfs een unicum in de Noordnederlandse schilderkunst van voor 1800.

In de Vlaamse schilderkunst van de 17de eeuw komen dergelijke onderwerpen wel herhaaldelijk voor bij schilders als Willem van Haecht, David Teniers, Gillis van Tilborch en Gonzales Coques¹, maar deze waren toch een echt Vlaamse specialiteit en vonden bij de Hollandse schilders geen navolging.

Of men ons schilderij nu wèl als navolging – en dan een late – mag beschouwen, is zeer de vraag. De Lelie had zijn opleiding voor een deel in Antwerpen gehad en kan met die zogenaamde 'konstkamers' dus misschien beter vertrouwd geweest zijn dan zijn meeste vakgenoten in het noorden. Toch lijkt het wat al te gemakkelijk om daaruit maar dadelijk tot een schilderkunstige traditie te besluiten. Die Vlaamse 'konstkamers' hadden toch eigenlijk een heel ander karakter dan ons schilderij. Hun schikking van de schilderijen temidden van een min of meer fantastische architectuur suggereert nauwelijks een door de schilder gezeene werkelijkheid. En als de afgebeelde stukken inderdaad een bestaande en niet, zoals ook voorkomt, een imaginaire collectie vormen, is zo een 'konstkamer' in feite een geschilderde catalogus, zonder dat de werkelijke situatie ter plaatse is weergegeven.

Het schilderij van De Lelie is echter juist een getrouwe weergave, een 'portret' van Gildemeester's

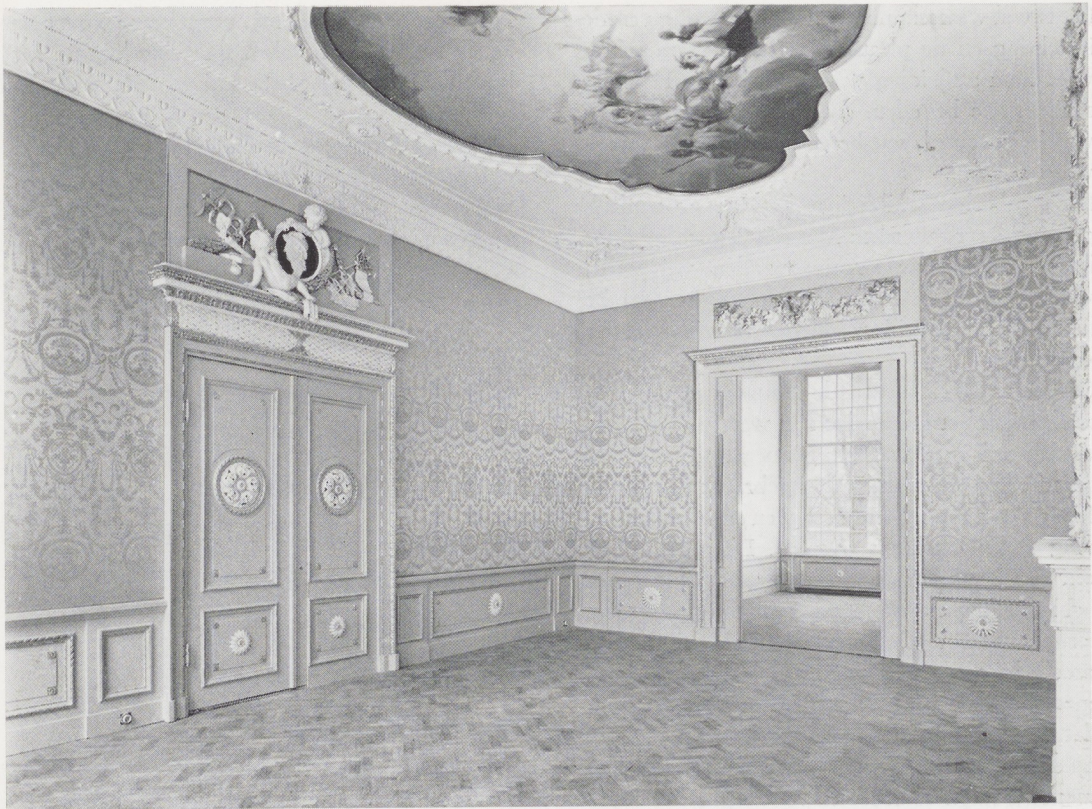
Afb. 1. A. de Lelie. De verzamelaar Jan Gildemeester Jansz. in zijn kunstgalerij, 1794/95. Rijksmuseum, Amsterdam.

kunstkabinet, precies zoals het er in werkelijkheid uitzag, en van de verzameling is niet meer te zien dan wat zich toevallig in het gezichtsveld van de schilder (toeschouwer) bevindt. Wat dat betreft sluit dit stuk zich dan ook aan bij andere gezelschappen in de intimiteit van de eigen huiselijke omgeving, die in Holland sedert de 17de eeuw onafgebroken zijn geschilderd.

Maar een belangrijk verschil is er ook. Die traditionele Hollandse portretgroepen, hoe suggestief ze ook mogen zijn als 'document' van een individuele huiselijke situatie hebben toch, enkele uitzonderingen daargelaten, een in huiselijke zin ongewoon aspect met elkaar gemeen, dat in het stuk van *De Lelie* ontbreekt: het nadrukkelijke poseren voor de schilder.

Het ongedwongen samenzijn van Gildemeester en zijn gasten, die zich als het ware onbespied wanen, doet de vraag rijzen of de Engelse kunst in dit opzicht richtinggevend geweest kan zijn.

Zoffany schilderde in 1772 een grote groep leden van de Royal Academy in actie tijdens de studie van het naakt model, een zeer levendig en bewegelijk gezelschap, dat zich van geen toeschouwer bewust is. 'Candid camera' zouden wij nu zeggen. Richard Earlom maakte naar dit schilderij een zwartekunst-gravure, die in 1773 werd uitgegeven. Uit de veilingcatalogus van zijn tekeningen en prenten blijkt dat Gildemeester deze prent bezat². *De Lelie* moet hem gezien hebben. Misschien is hij mede daardoor er toe gekomen om

Afb. 2. De zaal in het huis Herengracht 475 te Amsterdam, na de restauratie in 1965. Foto Frits Gerritsen.

de traditionele geposeerde opstelling voor een portretgroep te laten varen³.

Wij weten zo precies dat De Lelie zich nauwgezet hield aan de werkelijkheid, omdat de afgebeelde kamer nog bestaat (afb. 2). Het is de 'zaal' van het huis Herengracht 475, thans eigendom van de Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen N.V., een van Amsterdams mooiste en meest beroemde burgerpaleizen (afb. 3). De kamer met de geschilderde behangsels van Isaac de Moucheron en het monumentale trappenhuis, versierd met rijk stucwerk en fraaie beelden, zijn er reeds lang bekende bezienswaardigheden. Minder spectaculair waren tot nu toe de door sombere verflagen bedekte decoraties van de grote kamer of zaal,

die zich aan de achterzijde van het huis bevindt, uitzien op de tuin en met een kleinere voorkamer verbonden door een porte-brisée. Nu het huis grondig gerestaureerd wordt, herleeft ook de oude luister van de zaal, zoals De Lelie hem heeft afgebeeld. De zeldzaam fraaie betimmering met zijn gesneden, deels vergulde lijsten, profielen en festoenen, het sierlijke beeldhouwwerk boven de deur, met een kop van Mercurius in een medaillon tussen de attributen van handel en scheepvaart, de deuren met hun grote rozetten, de schoorsteenmantel en het rijke plafond met de schildering van Jacob de Wit uit 1731, het is alles door de schilder overeenkomstig de werkelijkheid weergegeven. Gildemeester kocht het huis met het bijbehorende koetshuis in de Reguliersdwarstraat in 1792 en

het is wel waarschijnlijk dat de voltooiing van de inrichting en de plaatsing van zijn verzameling voor hem aanleiding waren om bij De Lelie het schilderij te bestellen, dat hem in de glorie van wat hij in zijn leven bereikt had moest vereeuwigen.

De afgebeelde schilderijen konden grotendeels geïdentificeerd worden. Met een G gevolgd door het desbetreffende nummer zullen wij steeds waar schilderijen van Gildemeester ter sprake komen, naar de veilingcatalogus van zijn collectie verwijzen.

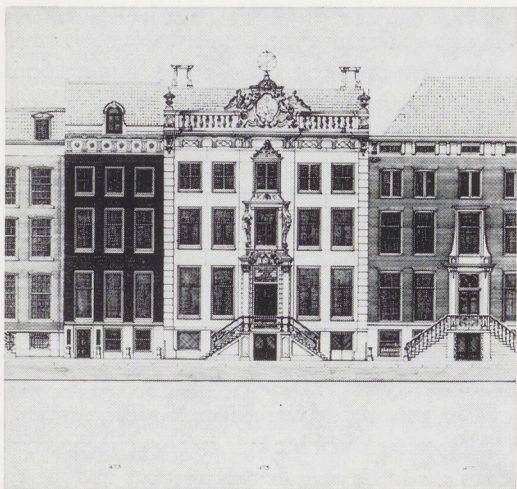
Op de wand links van de kamerdeur, waar de schilderijen het duidelijkst zijn weergegeven, bevinden zich merkwaardig genoeg twee stukken, die niet konden worden thuisgebracht:

Het grote zeestuk komt met geen enkele beschrijving in de catalogus overeen. Dat de schilder een der beschreven stukken onnauwkeurig zou hebben afgebeeld is niet waarschijnlijk, want alle teruggevonden schilderijen bewijzen juist hoe precies hij op dat punt was. Misschien bezat Gildemeester in de jaren 1794/95 een groot zeestuk, dat hij vóór zijn dood heeft verkocht, zodat het op de veiling niet meer aanwezig was. Een andere merkwaardigheid doet zich voor bij het schilderij in het midden onderaan op dezelfde wand. De beschrijving van het Italiaanse havengezicht van

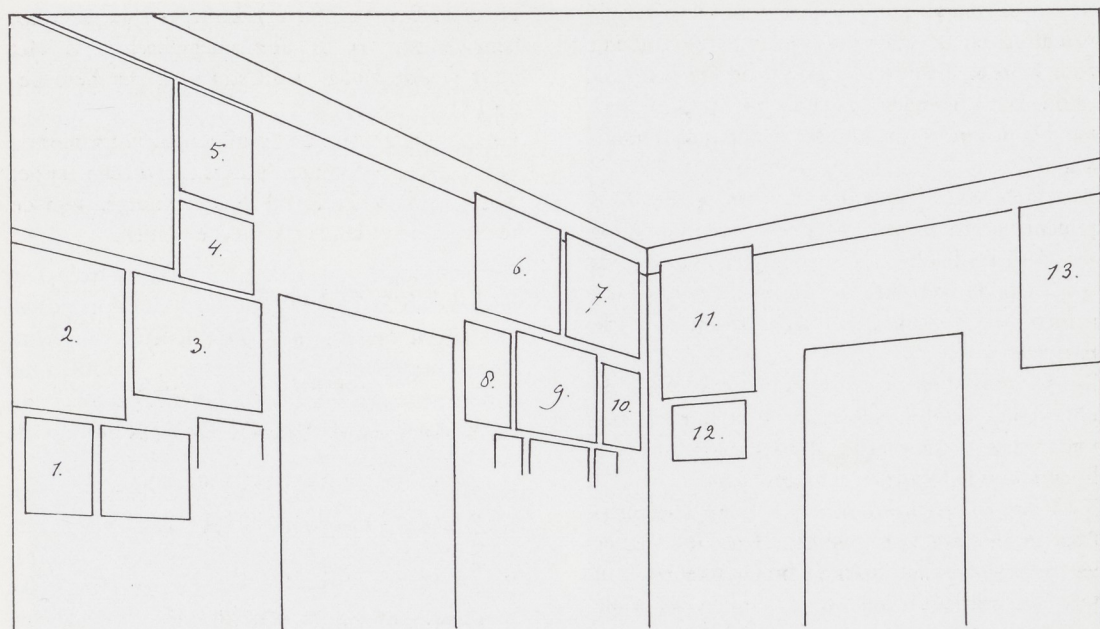
Nicolaas Berchem (G 11), komt er mee overeen, behalve dat het in alles spiegelbeeldig is. Het blijft dus de vraag of dit stuk van Berchem bedoeld is.

Van de geïdentificeerde schilderijen volgt hier de opsomming. De volgnummers verwijzen naar het bijgevoegde schema; bij de afbeeldingen zijn de gegevens betreffende elk stuk te vinden.

1. Gerard Dou (G 34, afb. 4)
2. Gerard Ter Borch (G 28, afb. 5)
3. Jacob van Ruysdael (G 189, afb. 6)
4. Adriaan van de Velde (G 241, afb. 7)
5. Jacob Ochtervelt (G 231, afb. 8)
6. Dirk van Bergen (G 13, afb. 9)
7. Rubens (G 187, afb. 10)
8. Gabriel Metsu (G 133, afb. 11)
9. David Teniers (G 215, afb. 12)
10. Pieter de Hooch (G 79, afb. 13)
11. Rembrandt (G 182, afb. 14)
12. Meindert Hobbema (G 75, afb. 15)
13. Rubens (G 188, afb. 16)

Afb. 3. Het huis Herengracht 475 te Amsterdam. Tekening c. 1943. Genootschap Amstelodamum.

Op deze wijze krijgen wij door middel van het schilderij al enigszins een beeld van de verzameling Gildemeester.

Maar er blijven nog allerlei vragen te beantwoorden, die naar aanleiding van het stuk naar voren komen. In de eerste plaats betreffende de verzamelaar zelf, de man, die in het midden op de voorgrond als het ware naar ons toekomt, met een welsprekend gebaar van zijn uitgestrekte hand (afb. 17).

De identificatie van zijn portret levert geen enkel probleem, omdat zijn beeltenis juist naar het voorbeeld van dit schilderij door Reinier Vinkeles als medaillon is verwerkt in de titelprent voor de veilingcatalogus van zijn schilderijen (afb. 18).

Het prentje toont ons nog wat allegorisch bijwerk. Links een putto met mercuriusstaf en hoorn des overvloeds, veelzeggende verwijzing naar Gilde-

meester's voorspoedige handelsondernemingen, rechts als letterlijk uitvloeisel en verlengstuk van die overvloed de attributen van schilder- en tekenkunst en van het verzamelen (het kunstboek), waarop een treurende putto zit, op de grond een gedoofde nog rokende fakkel als teken van dood en vergankelijkheid en bovenaan een bazuin- engeltje dat de Faam voorstelt, een en ander toespelingen dus op het leven van Gildemeester. Maar wie was deze man? Wat is er bekend over zijn leven en wat betekende hij als verzamelaar en kunstminnaar in het 18de eeuwse Amsterdam?

Over Jan Gildemeester Jansz. is in de gedrukte bronnen haast niets te vinden. Het feit dat hij een belangrijke verzameling bezat, die na zijn dood publiek verkocht werd, heeft gemaakt dat tenminste zijn naam met de datum waarop en de

Afb. 4. G. Dou. Dame aan het spinettino. Coll. Gould, New York.

Afb. 5. G. Ter Borch. De brief. Buckingham Palace, Londen.

leeftijd waarin hij overleden is (18 februari 1799, oud 55 jaar), alsmede zijn functie van agent en consul-generaal van Portugal in enkele biografische naslagwerken opgenomen werd. Verdere bijzonderheden over zijn leven ontbreken echter en over zijn liefhebberij maken enige algemene opmerkingen ons ook al niet veel wijzer.

De genealogie van de familie Gildemeester is in het bekende Stam- en Wapenboek van Vorsterman van Oyen opgenomen, maar kan in die vorm alleen maar verwarring stichten. Jaartallen en andere gegevens betreffende Jan en zijn vader zijn er zo door elkaar gehaald, dat bijvoorbeeld de verkeerde als verzamelaar wordt aangemerkt.

In de 6de jaargang van Nederlands Patriciaat van 1915 is de genealogie slechts uitgewerkt voorzover er levende nakomelingen waren. Dit kortzichtige beginsel bewijst ook hier zijn onbruikbaarheid. Jan Gildemeester bleef ongehuwd en dus komt de meest luisterrijke telg van de familie in de publicatie niet voor.

In de recente, zeer uitvoerige en belangwekkende studie van Clara Bille over de wat oudere Amsterdamse verzamelaar Gerrit Braamcamp⁴, waarin zij ook voortdurend in de periferie, het gehele verzamelaarswezen van de 18de eeuw, afdaalt, worden over allerlei personen, die daarin een rol speelden, bijzonderheden meegedeeld. Maar Jan Gildemeester, een paar maal terloops genoemd, blijft ook hier even ongrijpbaar en ongedefinieerd als elders.

Alles bij elkaar dus wel een uitdaging om meer bijzonderheden over hem aan het licht te brengen. Het is een gelukkige gedachte geweest van Mevrouw M. L. ten Cate-van Gheel Gildemeester te Almelo om na het lezen van een krantenbericht over onze aanwinst ons opmerkzaam te maken op een omvangrijke verzameling oude familiepapieren betreffende de Gildemeesters en aanverwante geslachten, die in haar bezit is. Zij heeft ons met grote welwillendheid inzage verleend van dit materiaal. Daaraan is het te danken, evenals aan wat het Amsterdamse Gemeente-archief kon verschaffen, dat wij een groot aantal gegevens in handen kregen. Door deze als een

Afb. 6. J. v. Ruisdael. Buiten de wallen van Amsterdam. Coll. Duke of Sutherland, Mertoun House, Berwickshire, Schotland.

legkaart in elkaar te passen, ontstond een beeld van de 18de eeuwse Gildemeesters in het algemeen en van onze Jan Gildemeester Jansz. in het bijzonder.

Zijn wieg stond in Lissabon. Een 'Extract uijt 't kerkenboeck van Haere Hoog moogende de Heeren Staeten Generael der Vereenigde Nederlanden tot Lissabon', dat zich bij de papieren te Almelo bevindt⁵, vermeldt dat daar 28 september 1732 getrouwd zijn 'Jan Gildemeester jongman van Utrecht' en 'Maria Ketter jonge dogter van

Smirna'⁶. Zij kregen twee zoons, Daniel, geboren te Lissabon 2 sept. 1738, en onze Jan, geboren te Lissabon 18 april 1744. Hij werd gedoopt op 20 april, waarbij als getuigen optraden Jan Edwardt Ketter, broer van zijn moeder, Willem en Thomas Gildemeester, broers van zijn vader, en Hendrik Poppe. De vader is dan consul-generaal van de Verenigde Nederlanden in het koninkrijk Portugal.

Wij zien hieruit al dadelijk dat het echtpaar Gildemeester zich in Lissabon temidden van een kleine kolonie familieleden bevond.

Afb. 7. A. v. d. Velde. Koeiemelkster, 1669. Nat. Loan Coll. Trust, Londen 1919, nr. 49.

Afb. 8. J. Ochtervelt. Het triktrakspel. Coll. E. Bührlé, Zürich.

In feite was de vader van Daniel en Jan, Jan senior dus, de eerste Gildemeester, die zich in Lissabon vestigde, maar voor de oorsprong van deze Por-

tugese vestiging, waaraan het aanzienlijke fortuin van de familie grotendeels te danken is, moeten wij nog een generatie teruggaan.

De vader van Jan senior was Johannes Gildemeester, geb. Utrecht 24 jan. 1677 (als zoon van de Utrechtse messenmaker Johannes Gildemeester en Maria Hardenbergh). Deze Johannes Gildemeester hield nauwkeurig aantekening van zijn huwelijk te Utrecht op 24 juni 1704 met Barbara de la Court (dochter van Thomas de la Court en Suzanna Ververk) en van de geboorte en doop (alle te Utrecht) van hun veertien kinderen, van wie er zeven volwassen werden. Daaronder waren vier zoons: Jan (senior), geb. 23 febr. 1705, Daniel, geb. 25 juli 1714, Willem, geb. 16 juli 1718 en Thomas, geb. 20 juni 1720. De ouders van het gezin stierven te Utrecht, eerst de vader 20 aug. 1738 en ongeveer twintig jaar later, 16 jan. 1758, de moeder, bijna 76 jaar oud.

Zij nu had twee broers, waarvan de oudste, Thomas, zich in Spanje had gevestigd en de jongste, Daniel de la Court, in het begin van de 18de eeuw te Lissabon zaken deed als koopman en assuradeur onder de firma De la Court en Wijnants.

Het is deze oom Daniel de la Court, die direct of indirect de levensloop van zijn neven Gildemeester, van wie de tweede naar hem genoemd was, en daarmee het lot van de familie voor een belangrijk deel heeft bepaald. Hij keerde evenals zijn compagnon, Jan Wijnants, die zich in 1717 weer in Amsterdam vestigde⁷, vermoedelijk ook omstreeks die tijd naar Amsterdam terug. Hij heeft als ongehuwd en wellicht bemiddeld zakenman (hij woonde op de Herengracht) zich kennelijk geïnteresseerd voor het Utrechtse gezin van zijn zuster en zwager. Hij leende hen in 1719 en 1720 flinke geldsommen, zoals blijkt uit zijn testament⁸. Maar belangrijker is de introductie van zijn oudste neef, Jan Gildemeester, in de handelswereld van Lissabon.

Deze heeft zelf een soort verslag over het begin van zijn loopbaan geschreven⁹, waaraan wij het volgende ontleenen.

Na zijn kostschooljaren te Nieuwersluis kwam hij in september 1718, als 13-jarige knaap dus, op het

Afb. 9. D. v. Bergen. Landschap met vee. Dienst voor 'sRijks verspreide kunstvoorwerpen, Den Haag.

Amsterdamse kantoor van oom Daniel de la Court, door wie hij in december 1720 naar Lissabon gezonden werd om daar op het kantoor van de firma De la Court, Wijnants en van Holst verder voor de handel opgeleid te worden. Na een niet zeer voorspoedige bootreis 'met veel stormen en ongemakken' kwam hij pas op 19 maart 1721 te Lissabon aan. De jongen was dus juist 16 jaar oud toen hij als eerste van de Gilde-meesters het land aanschouwde, waarmee zoveel banden zouden worden aangeknoopt en waar zoveel rijkdommen zouden worden gewonnen.

Zes jaar lang bleef hij er in dienst van het handelskantoor, waar na enkele veranderingen in de directie op het laatst Jan Edwardt Ketter zijn patroon was. In maart 1727 volgde een thuisreis, kennelijk om met de familie de toekomstplannen te bespreken, want in het eind van dat jaar keerde hij naar Lissabon terug om daar per 1 januari 1728 'onder inwagting van Godes zeegen' zijn eigen negotie te beginnen.

Nog in datzelfde jaar kwam zijn jongere broer Daniel over, die bij hem in dienst trad. Daarop volgde, zoals wij zagen, in 1732 zijn huwelijk met

Afb. 10. Rubens. Mercurius geleidt Psyche naar de Olympus. Coll. Duke of Sutherland. Naar een gravure van Finden, 1818.

Afb. 11. G. Metsu. Pannekoekenbakster. Kunsthandel Duits Ltd., Londen.

Maria Ketter, zuster van zijn gewezen patroon. Broer Daniel werd in 1736 zijn compagnon. Blijkbaar gingen de zaken zeer naar wens want de jongste twee broers kwamen op gelijke wijze aan de beurt. Ook kwam toen Hendrik Poppe in

dienst. Wij hebben de drie jonge employé's als getuigen zien optreden bij de doop van de latere verzamelaar Jan in 1744. Willem vestigde zich weldra als koopman in Amsterdam, Thomas echter bleef en werd na verloop van tijd ook als compagnon in de zaak opgenomen evenals Hendrik Poppe. De zaken werden voortaan gedreven onder de firma Gildemeester en Co. In het eind van 1753 trok Jan senior zich uit de commissiehandel terug, die hij aan zijn broers Daniel en Thomas en Hendrik Poppe overliet.

De jeugdijaren van onze Jan Gildemeester Jansz. in Portugal hebben schokkende gebeurtenissen gekend, die hij zich zijn leven lang zal hebben herinnerd. Op 1 nov. 1755 trof Lissabon de bekende grote ramp, een aardbeving gevolgd door hevige branden. Jan senior memoreert deze onheilsdag⁹. Hoewel de stad in weinige ogenblikken grotendeels werd verwoest en duizenden mensen om het leven kwamen, heeft het egter den Alderhoogste behaagt na zijn ondoorgrondelijke genade en barmhertigheid van mij en mijn gansche familie, tot knechts en meisjes inclus, alle te behoeden en uijt so een groot gevaar te redden, schoon mijn hujs in de stad tot de grond toe is afgebrand sonder its te bergen, ja zelfs niet tot het minste papiertje, waardoor al mijn aantekeningen so van familie als andre saken, testamenten en alle andre beschjdens sijn verlooren'.

Vrij kort daarna zal Jan Gildemeester senior het besluit genomen hebben om met vrouw en kinderen te repatriëren.

Uit een codicil, dat zijn moeder bij haar testament maakte op 13 november 1757¹⁰ weten wij dat het gezin toen in elk geval in Utrecht woonde.

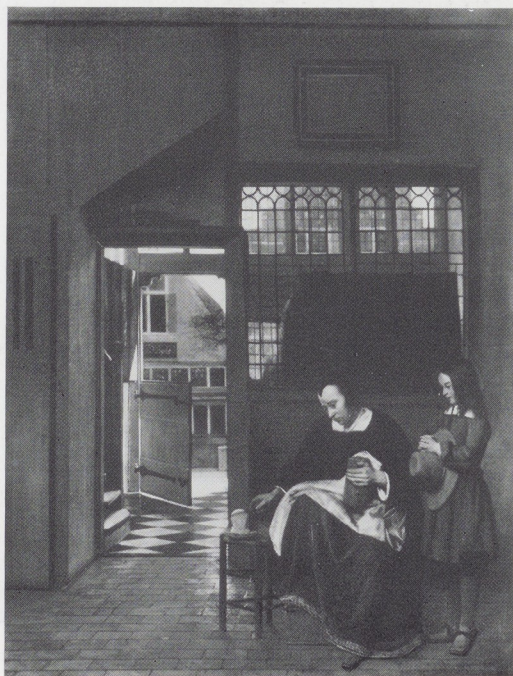
Maar spoedig volgde de verhuizing naar Amsterdam. Op 22 jan. 1759 werd Jan Gildemeester senior door koop eigenaar van de hofstede Frankendaal in de Watergraafsmeer.

Zijn vrouw heeft nauwelijks de tijd gehad om zich aan het Hollandse leven in een voor haar totaal vreemde omgeving aan te passen. Jan senior kocht op 29 okt. 1760 een grafstede (nr. 140) in de Lutherse Oude Kerk te Amsterdam, waar Maria 1 nov. 1760 begraven werd.

Als weduwnaar heeft hij daarna - 9 dec. 1760

Afb. 12. D. Teniers. Boerendeel. Gravure in spiegelbeeld van J. Daullé. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Afb. 13. P. de Hooch. De boterham. Coll. Thyssen, Lugano.

Afb. 14. Rembrandt. Portret van een geestelijke, 1637. Coll. Duke of Sutherland, Mertoun House, Berwickshire, Schotland.

Afb. 15. M. Hobbema. Landschap met boerenerf. Wallace Coll., Londen.

werd hij poorter van Amsterdam – nog vele jaren een actief leven geleid en zich samen met zijn beide zoons met de handel beziggehouden.

In een acte van conventie, na zijn dood in 1779 tussen de zoons gepasseerd¹¹, geeft de zinsnede 'vóór den jaare 1765, en mitsdien voor en aleer de Societeit van Jan Gildemeester en Zoonen een aanvang nam' het begintijdstip van de firma aan, die tot 1800 in de Amsterdamse adresboekjes voorkomt.

Waarin men handel dreef is niet precies te zeggen, waarschijnlijk in allerlei zaken. In elk geval waren de Gildemeesters ook reders. In verschillende testamenten komen schepen voor, die geheel of

gedeeltelijk hun eigendom waren, o.a. voor de Groenland-vaart. Natuurlijk onderhield men nog steeds handelsrelaties met Portugal, waar immers nog een groot deel van de familie zat.

De broer van Jan senior, Daniel Gildemeester, die hem opvolgde als consul-generaal van onze Republiek, bleef er zijn leven lang wonen, huwde een Engels meisje, Jane Garon, en bezat er een prachtig buitenverblijf te Cintra, waar hij in 1793 overleed. Het consulaat-generaal in Portugal ging toen – zeer dynastiek – over op zijn zoon Daniel. Zijn andere zoon, Mr. Hendrik Gildemeester (1759–1823), volle neef dus van onze verzamelaar, vestigde zich in Amsterdam¹², was directeur van

Afb. 16. Rubens. Man met valk. Buckingham Palace, Londen.

de Levantse handel en werd door zijn huwelijk met een dochter uit de familie Van Gheel van Spanbroek de stamvader van de tak Van Gheel Gildemeester. De jongste broer van Jan senior, Thomas, bleef ongehuwd en overleed te Lissabon in 1788.

Bij het begin van de Amsterdamse handelsfirma moest Jan junior als volwaardig compagnon kunnen optreden. Maar hij was toen nog niet meerderjarig. Vandaar dan ook de brief van Venia Aetatis, hem op 30 april 1765 door de Staten van Holland en Westfriesland verleend¹³ Deze meerderjarigheidsverklaring is het sein om in ons verhaal de hoofdrollen te verwisselen. Jan Gildemeester Jansz. treedt nu op de voorgrond en zal nu verder in de eerste plaats onze aandacht vragen, vooral als verzamelaar.

Hij woonde als vrijgezel bij zijn vader. Het gemeenschappelijke huishouden verplaatste zich

weldra naar hun nieuwe huis op de Keizersgracht, tussen de Leidse gracht en de Leidse straat, dat de vader 18 nov. 1766 in eigendom verwierf, tezamen met een stal in de Kerkstraat.

Op de Keizersgracht vond Jan junior plaats om ook zijn liefhebberij te ontwikkelen, het aanleggen van een kunstverzameling, waarmee hij omstreeks die tijd begonnen moet zijn.

De veilingcatalogus van zijn schilderijencollectie geeft een indruk van wat hij bij zijn dood in 1799 bezat. Ongeveer negentig van de ruim driehonderd werken, die daarin beschreven zijn, konden tot nu toe geïdentificeerd worden met thans bekende stukken in binnen- en buitenlandse verzamelingen. Voor het overige zijn de namen van de kunstenaars en de beschrijvingen van hun werk voldoende om een globaal overzicht van de collectie te krijgen. Voorzover die ons tot nu toe voor ogen staat, kunnen wij dan ook kennis maken met de smaak en de voorkeur van Gildemeester.

De 17de en 18de eeuwse Nederlandse schilders van het verfijnde en gedetailleerde boere- of burgerlijke genre-tafereel, zeestuk, landschap, dierstuk en bloem- of fruitstillevens zijn er in grote getale vertegenwoordigd en bepalen grotendeels het karakter der verzameling. Gildemeester vormt zo te zien geen uitzondering op de gangbare smaak van de deftige Hollandse burgerij in de 18de eeuw. Bepaalde schilders schijnt hij in het bijzonder gewaardeerd te hebben. Men kan het aantal stukken, waarmee een schilder vertegenwoordigd is, natuurlijk niet als absolute maatstaf nemen voor de mate waarin hij werd gewaardeerd. Er zijn tenslotte allerlei factoren in het spel (naast de vraag o.a. het aanbod), die voor elke schilder weer anders liggen. Toch suggereert de catalogus wel iets wanneer wij zien dat Gildemeester van sommige meesters een hele reeks stukken bezat: 11 stukken van Jan van Huysum (5 bloem- of fruitstukken en 6 landschappen), 9 van Adriaan van Ostade (waarvan één misschien een Isaack van Ostade was), 6 van Jan Steen, 11 van David Teniers, 6 van Adriaan van de Velde, 7 van Philip Wouwerman en 6 van Jan Wijnants. Zij zullen dus wel tot zijn favorieten

Afb. 17. Jan Gildemeester Jansz. Detail van afb. 1.

hebben behoord, waartoe dan ook Gerard Dou, Gabriel Metsu en Adriaan van der Werff, met elk 5 stukken, gerekend kunnen worden.

De collectie gaf een tamelijk compleet overzicht van onze 17de eeuwers na circa 1650.

Er moet een verzamel-activiteit van betekenis voor nodig zijn geweest om dat alles bij elkaar te krijgen.

Een verzamelaarsnotitieboekje, zoals in sommige gevallen wel eens ter beschikking staat en waardoor men de groei van een collectie en het avontuur van het verzamelen als het ware op de voet kan volgen, is tot nu toe in het geval Gildemeester niet aan het licht gekomen. Alle desbetreffende gegevens, voorzover ze bestaan, moeten dus uit verspreide bronnen worden samengebracht.

Voor een systematisch onderzoek hiernaar was nog geen gelegenheid. Wel vonden wij een paar bijzonderheden, die althans enig inzicht geven. Zo was bijvoorbeeld het bezit, dat in 1800 in veiling kwam, het resultaat van meer dan dertig jaar verzamelen. De vroegste schilderijen-aankoop van Gildemeester, die wij tot nu toe konden vaststellen, vond plaats op zijn 24ste verjaardag (18 april) in 1768 op de veiling Dulong te Amsterdam, waar hij twee landschappen van Jan van Huysum verwierf (G 92 en 93).

Maar nog eerder begon hij met het aanleggen van een collectie tekeningen en prenten, want toen het 'fraay kabinet met konstige en plaisante gekleurde en ongekleurde tekeningen, fraaye drukken en welgeconditioneerde prentkonst' van

Afb. 18. R. Vinkeles. Portret van de verzamelaar Gildemeester. Gravure, 1800, naar A. de Lelie. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Pieter de Haan en nog een voornaam liefhebber op 9 maart 1767 te Amsterdam geveild werd, zat de 22-jarige Jan tussen de gegadigden. In het geannoteerde exemplaar van de catalogus in het Rijksmuseum komt zijn naam veelvuldig als koper voor.

Het feit dat hij op zo jeugdige leeftijd al met verzamelen begon, bevestigt de indruk, die ook door andere omstandigheden gewekt wordt, dat het hier gaat om een zeer persoonlijke interesse, een echte liefhebberij. Geldbelegging en de aan een bepaalde maatschappelijke status verbonden verplichtingen van cultuur zullen bij Gildemeester dan ook zeker niet de voornaamste beweegredenen voor het verzamelen zijn geweest.

In het testament van zijn vader van 1779¹⁴ komt een passage voor, die in dit verband van belang is: 'voorts declareerd hij Heer testateur wijders nog ter voorkoming van alle bedenkelijkheden,

dat het Cabinet Schilderijen, hetgeen mogelijk op zijn overleiden in zijn boedel zal werden gevonden, niet hem Heer testateur, maar zijn tweede zoon Jan Gildemeester Jansz. in vollen en privaten eigendom toebehoord.' Het verzamelen was met andere woorden zeer uitdrukkelijk zijn eigen affaire en niet, hetgeen op zichzelf denkbaar geweest zou zijn, een voortzetting en uitbreiding van wat al eerder door zijn vader was begonnen. Onze indruk dat hij een meer dan oppervlakkige belangstelling voor de beeldende kunst had, vindt ook steun in het feit dat hij zich voor tekeningen en prenten interesseerde, een verzamelgebied waarin men niet kan slagen en waaraan men weinig genoeg kan beleven zonder een verfijnd onderscheidingsvermogen en een zeker kennerchap. Zijn jeugdig enthousiasme voor een tekeningenvetling zoals die van 1767, was niet van voorbijgaande aard, niet slechts een schuchter aanloopje tot het zoveel gewichtiger kopen van schilderijen. Dat ziet men dadelijk aan de catalogus van zijn tekeningen en prenten, die 24 nov. 1800 en volgende dagen te Amsterdam geveild werden. Het was een zeer omvangrijke collectie. De tekeningen, in 1 omslag en 31 kunstboeken bijeengebracht, zijn in de catalogus niet doorgenummerd, maar belopen alles bij elkaar en de ingelijste meegeteld een aantal van 2103 nummers, terwijl dikwijls een stel van twee bladen onder één nummer beschreven is. De prenten, in 14 omslagen bewaard, belopen met inbegrip van de ingelijste een aantal van 793 nummers, waarnaast nog een drietal prentwerken en bloc werd verkocht. Bij de prenten bevond zich een verzameling Engelse zwartekunst-gravures, waaronder een groot aantal proefdrukken, een klein aantal etsen van Rembrandt en natuurlijk de zogenaamde prenttekeningen van Ploos van Amstel. Het zwaartepunt bij de tekeningen lag bij de Nederlandse meesters van de 17de en 18de eeuw. Onder de 'modernen' zijn zowel de tekenaars van het inheemse landschap vertegenwoordigd, zoals Pieter Barbiers, Jacob Cats en Paul van Liender, Egbert van Driest, C. L. Hansen en Jan Hulswit (de laatste drie met een aantal Drentse gezichten, vooral De Eext, het Barbizon van de

*Van thoren der Stadt Rhenen.
Comma van Boekem sijn Hoff etc.*

Afb. 19. P. Saenredam. De Cuneratoren en het Koningshuis te Rhenen. Pentekening, gewassen en met waterverf gekleurd, 1644. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

jongste generatie in het eind van de 18de eeuw), als ook de in Italië werkende Nederlanders, Du Pré, Grandjean en Hendrik Voogd. Gildemeester was – het blijkt ook hier – een enthousiast supporter van de jonge kunstenaars in zijn tijd. Van de wijze waarop de bestelling bij een tekenaar tot stand kon komen, vinden wij een voorbeeld in het Groninger Museum. Daar bevindt zich een grijs gewassen krijttekening van Egbert van Driest¹⁵, een landweg met boerenwoningen, waarop Van Driest aan de achterzijde schreef: 'In het Braamse' (dat is in het land van Hannover) en 'geteekend voor den Heer Gildemeester 1793 met Couleuren'. Blijkbaar liet de verzamelaar zich de ongekleurde tekeningen naar de natuur als een soort prospectus tonen, waaruit hij dan

een keuze deed, die voor hem in waterverf werd uitgevoerd. En de kunstenaar hield daarvan aantekening op de achterzijde van het oorspronkelijke blad, dat hij zelf behield.

Tussen de oude Hollandse tekeningen viel ons op de bekende grote hondekop van Goltzius¹⁶, thans in de Teyler Stichting te Haarlem, en – tot nu toe blijkbaar niet als voormalig bezit van Gildemeester herkend – van Pieter Saenredam het bekende gezicht op de Cunera-toren te Rhenen¹⁷, thans in het Rijksprentenkabinet (afb. 19).

Gildemeester beoefende ook zelf als amateur de tekenkunst. In de Kunsthalle te Hamburg worden twee tekeningen van zijn hand bewaard, een bloem- en een fruitstuk, met zijn initialen ge-

Afb. 20. Detail van afb. 1.

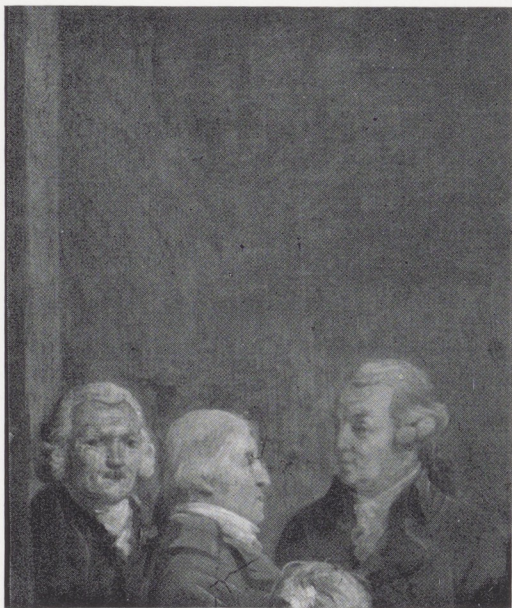
Afb. 21. A. de Lelie. De tekenzaal van Felix Meritis, c. 1800. Rijksmuseum, Amsterdam.

merkt¹⁸. Waarschijnlijk waren het copieën naar Jan van Huysum, een van zijn meest geliefde schilders. Zover ging zelfs zijn bewondering, dat hij diens onvoltooid gebleven werk afmaakte!^{18a} In zijn boedelinventaris³³ komen verscheidene tekenezels voor. En uit zijn aanwezigheid (achteraan rechts) bij de spierkundige les van Professor Bonn voor de verzamelde leden-tekenaars van Felix Meritis, geschilderd door Adriaan de Lelie in 1792¹⁹, mag men misschien afleiden dat hij zich ook oefende in het figuurtekenen. Een en ander wel genoeg bewijs voor zijn diepgaande artistieke belangstelling.

Intussen moet Gildemeester al spoedig na het

begin van zijn Amsterdamse loopbaan een respectabele kunstcollectie gehad hebben. In het najaar van 1768 immers bezocht de Duitser Karl Heinrich von Heinecken ons land en in het reisverhaal, dat deze kunstkenner het volgende jaar in druk liet uitgeven, noemt hij, overigens zonder verder commentaar, een aantal blijkbaar door hem bezochte Amsterdamse verzamelingen, w.o. die van Gildemeester, die naar zijn mening niet minder aandacht verdienen dan de collectie Braamcamp²⁰. Een stevig compliment.

Wij maken hier terloops kennis met een vorm van 'museumbezoek', lang voordat er openbare musea bestonden. De particuliere verzamelaars in

Afb. 22. Detail van afb. 21, v.l.n.r.: de makelaars Ph. v. d. Schley en Jan Yver en de kunsthandelaar P. Fouquet.

die tijd waren dikwijls gastvrij en bereid hun schatten te tonen aan wie er belangstelling voor had. Op die wijze bestond er dan toch gelegenheid voor kunstminnaars en toeristen uit binnen- en buitenland om met de beste voortbrengselen van de Nederlandse schilderkunst kennis te maken. Het zal de trots van een verzamelaar hebben gestreeld, wanneer zich een deftige of geleerde buitenlander aanmeldde, tot wie de faam van zijn kunstbezit was doorgedrongen. Het bericht, dat aan de veilingcatalogus van Gildemeester's schilderijen voorafgaat, overdrijft zeker niet door ervan te zeggen dat zij 'bij landgenoten en vreemdelingen genoeg bekend en beroemd' waren.

Nog iets anders lezen wij in dat bericht, dat van belang is, namelijk 'dat veele schilderijen uit de voornaamste kabinetten gekocht, en de meeste geleverd zijn door den oordeelkundigen kunsthandelaar Pieter Fouquet, die zich altoos bijzonder bevestigde, om aan zijnen vriend, wien hij ten

raadsman verstrekte, met alle getrouwheid, de beste kunstwerken aan te bieden'. Dat er niet slechts een zakelijke maar ook een vriendschappelijke verhouding bestond met deze bekende Amsterdamse kunsthandelaar, die vijftien jaar ouder was dan Gildemeester en hem nog anderhalf jaar overleefde²¹, blijkt ook uit zijn aanwezigheid in het gezelschap op ons schilderij. Hij staat rechts op de achtergrond voor de open tussendeuren te praten met een heer in militair uniform (afb. 20). Zijn portret kon geïdentificeerd worden dankzij de namen-index bij twee door De Lelie geschilderde stukken van Felix Meritis, waarop hij voorkomt, de reeds genoemde les van Professor Bonn en de Tekenzaal van Felix Meritis.

Op dit laatste stuk²² (afb. 21) is hij in gesprek gewikkeld met twee bekende Amsterdamse makelaars, Jan Yver (profiel) en Philippus van der Schley (links), die beide tot de directie-makelaars van de veiling Gildemeester behoorden (afb. 22). Een posthuum portret van Gildemeester komt in de groep rechts op dit stuk voor (afb. 23).

Maar lang niet alle schilderijen kwamen via Fouquet bij Gildemeester. Deze kocht ook meer malen zelf op veilingen, wat van zijn gading was. Een van zijn meest spectaculaire veroveringen maakte hij op de veiling van de beroemde collectie Braamcamp te Amsterdam op 31 juli 1771. Hij kocht daar voor f 4 820,— twee saamhorige landschappen van A. van de Velde, die na zijn dood tot de duurst verkochte stukken behoorden (G 238 en 239), een allegorie van Jacob de Wit (G 264) en drie stillevens van Jan van Huysum: een enkel bloemstuk voor f 3 800,— (G 89) en een paar tegenhangers, bestaande uit een bloemstuk en een fruitstuk, elk voor f 4 100,— (G 87 en 88).

Dit zullen voor die tijd wel uitzonderlijk hoge prijzen geweest zijn. Maar de buit, die binnengehaald werd, was dan ook aanzienlijk! De Van Huysums in de collectie Braamcamp waren beroemd, en van de genoemde tegenhangers genoot het bloemstuk met het oranjebloesemtakje (Braamcamp nr. 91) een fabelachtige reputatie. Clara Bille geeft in haar Braamcamp-studie allerlei bijzonderheden over de strijd om dit stuk,

Afb. 23. Detail van afb. 21, met o.a. Gildemeester (posthuum). Geheel rechts de makelaar C. S. Roos.

een der pronkjuwelen, die men Braamcamp het meest benijdde. Pogingen van vorstelijke zijde in het buitenland om door middel van herhaalde diplomatieke missies Braamcamp ertoe te bewegen het stuk te verkopen, hadden geen succes. Hij wilde er voor geen goud afstand van doen²³. Het moet een grote dag in het leven van de 27-jarige Gildemeester geweest zijn, toen hij dit veelbegeerde stuk (afb. 24) in triomf naar zijn huis voerde.

De grote verering voor Jan van Huysum heeft hem ertoe gebracht ook een door Arnold Boonen geschilderd portret van deze 'Phenix der bloemen fruitschilders' in zijn collectie op te nemen (G 22). Nog vier andere schilderijen van Braamcamp kwamen via een omweg later bij Gilde-

meester terecht, waaronder het stuk van Potter (G 173), dat na zijn dood de hoogste opbrengst haalde (afb. 25).

Er is nog een verrassend document betreffende de Amsterdamse Gildemeesters in de jaren '70 tevoorschijn gekomen, helaas slechts in de vorm van een oude foto. Maar het is zo aardig als tijdsbeeld en als illustratie van een stukje familielevens van de Gildemeesters, dat wij hier graag de aandacht erop vestigen.

Het is een schilderij van Frankendaal door J. G. Waldorp, gesigneerd en 1776 gedateerd, met de familie Gildemeester op en voor de stoep, op het moment dat sommigen van hen aankomen of vertrekken (afb. 26). Het schilderij is al sinds vele

Afb. 24. J. v. Huysum. Bloemstuk met vogelnestje en oranjebloesemtak. Coll. Miss Mary Fattorini, Heaton near Bradford.

jaren spoorloos. De naar verhouding nogal grote signatuur wijst op de geringe afmetingen van het stuk. Op de foto, die niet alle details scherp laat onderscheiden, geloven wij toch in de elegant geklede man op de trap onze verzamelaar Jan junior te herkennen (toen 32 jaar). Waarschijnlijk is de oude heer in kamerjapon, die op de stoepbank zit, de vader (toen 71 jaar). Beneden, voor de stoep bij de ingespannen wagen met de knecht, moet dan het gezin van broer Daniel (toen 38 jaar) zijn afgebeeld. Deze was namelijk in 1764 getrouwd²⁴ met Anna Anthonetta Helena Morhard²⁵. Op 25 mei 1774 werd hun (enige) dochtertje Maria gedoopt, die dus in 1776 circa twee jaar was. Dit klopt allemaal precies met het tafereel van Waldorp, waarop wij het kind zien in de armen van de meid, die tegenover de moeder staat²⁶.

Frankendaal zal vooral tot zomers buitenverblijf hebben gediend. Het huis is nog in de uiterlijke staat van die tijd bewaard gebleven en bij Amsterdammers welbekend (afb. 27). Nog herinnert op het dak aan de tijd toen de familie er geregeld verbleef en – blijkbaar – het huis liet verfraaien. Het buiten werd in de loop van de jaren nog met aangekochte stukken naburig land uitgebreid, zowel door de vader als door Jan junior. Deze liet ook in 1783 het ingangshek vernieuwen. Het is het thans nog bestaande (intussen verplaatste) hek in Lodewijk XVI stijl, dat aan de buitenzijde een medaillonvormige Mercuriuskop en de naam Frankendaal vertoont en aan de binnenzijde het wapen van de Gildemeesters en het Romeinse jaartal 1783 (afb. 28).

Inmiddels was Jan Gildemeester Jansz. waarschijnlijk dusdanig in de handelsfirma gegroeid, dat hij als verantwoordelijk compagnon meer op de voorgrond begon te treden dan zijn vader. In 1778 werd hij benoemd tot agent en consul-generaal van Portugal bij de Republiek²⁷, een geste die erop schijnt te wijzen dat de betrekkingen met Lissabon wel steeds in stand waren gehouden. In het huis op de Keizersgracht werd de herinnering aan het Portugese verleden ongetwijfeld het meest levendig gehouden door twee oude getrouwen, die destijds hun land hadden vaarwel gezegd om het gezin van hun meester te volgen en te blijven dienen. Wij lezen over hen in het testament van Jan senior van 1 april 1779¹⁴, waar hij o.a. legateert 'aan Christina da Costa en Catharina Maria da Purificacao, zijn Heer testateurs zwartinnen, zo die op zijn overleiden nog in hujs zijn, de continuatie van hun onderhoud, of anders aan ijder van hun jaarlijks, derzelve leeven lang gedurende, de zomma van een honderd guldens'. De vader stierf 17 november 1779 en werd 24 november begraven in het graf waarin ook zijn vrouw rustte, in de Lutherse Oude Kerk. Van zijn onroerende bezittingen erfde Jan junior o.a. het vaderlijke huis op de Keizersgracht, de hofstede Frankendaal, het graf in de Lutherse Oude Kerk en de vier pakhuizen, 'Goliath', 'Hercules', 'Sam-

Afb. 25. P. Potter. Koeiemelkster bij een paardenstal. Buckingham Palace, Londen.

son' en 'Atlas', die zijn vader naast elkaar had laten bouwen op het Weesperveld langs de Keizersgracht, nadat de benodigde erven op 7 maart 1775 zijn eigendom waren geworden²⁸. De zaken werden onder dezelfde firma voortgezet, ook toen broer Daniel in 1790 overleden was, waarna Jan de voogdij kreeg over zijn minderjarig nichtje Maria. Haar moeder was al in 1780 overleden. Beide ouders werden in de Lutherse kerk in Utrecht begraven.²⁹

Ongeveer uit deze tijd dateert het enthousiaste verslag, dat een Engelse toerist, Samuel Ireland, gaf van zijn bezoek aan Gildemeesters huis op de Keizersgracht, in de herfst van 1789. Sprekend over zijn verblijf in Amsterdam zegt hij: 'In this city you will find many collections of cabinet-pictures, well deserving attention, among which

is that of Mr. Geldermaster, the Portuguese Consul, where we were elegantly entertained, and whose collection is formed with more taste than any I have yet seen; indeed from a view of his own charming drawings it is impossible he can exhibit an indifferent picture; his politeness and attention can only be equalled by the happy selection he has made, in which are three exquisite flower-pieces, by Van Huysom, perhaps the best he ever painted; a fine landscape, by Paul Potter; several by Gerard Douw; an exquisite sea-piece, by Vandeveldt, in his best Dutch stile; and a landscape by Teniers, etc.'³⁰.

De grote gebeurtenis in deze jaren is de aankoop in 1792 van het vorstelijke huis op de Herengracht³¹, ook voor zijn 'museum' een belangrijke verbetering. In die royale en schitterende entou-

Afb. 26. J. G. Waldorp. De familie Gildemeester op Frankendaal, 1776. Verblijfplaats onbekend.

rage kon hij zijn kunstschaten met meer luister presenteren dan ooit tevoren. Van één buitenlands bezoek aan de Herengracht in 1797 is ons verslag gedaan³². De pracht van het gehele interieur wordt er geprezen: 'Marmor, Gold und Seide ist hier fast verschwenderisch angewendet. Uhren und andere Kunstsachen sind auch im Ueberfluss vorhanden'.

Dat het huis inderdaad voorzien was van een fraaie inboedel, kan men ook zien bij het doorlezen van de inventaris, die daarvan na de dood van Gildemeester werd opgemaakt³³. Enkele bijzonderheden daaruit zijn het vermelden wel

waard. Zo blijkt bijvoorbeeld dat Gildemeester ook andere kunstvoorwerpen dan schilderijen, tekeningen en prenten bezat. Op de 'kunstkamer' bevonden zich behalve de nog te noemen kunstkast, de tekeningen- en prentenverzameling, opgezette vogels, twee globes en boeken ook vijftien houten beelden en drie gebeeldhouwde stenen beeldjes. Onder de edele metalen, juwelen en 'verdere precieusiteiten' vinden wij 'een zilvere schotel gedreeven door Vianen'. Een dergelijk pronkstuk door een van onze beroemdste zilversmeden moet in particulier bezit een vrij grote zeldzaamheid geweest zijn.

Op de (door De Lelie afgebeelde) zaal vinden wij o.a. een trap en een ezel van mahoniehout, een set mahoniehouten Franse stoelen en fauteuils, met zijde gestoffeerd 'met hunne surtoeten', een en ander dus geheel overeenkomstig de voorstelling op ons schilderij, met inbegrip van de 'surtoeten' of hoezen, die de gastheer zelfs tijdens deze ver-

eeuwige ontvangst gedeeltelijk in functie liet! De schilderijen hingen door het gehele huis, tot in de 'knechtskamer' toe en een gedeelte van de collectie was ondergebracht op Frankendaal, waarvan de inventaris er ruim zestig noemt.

Een aspect van Gildemeesters kunstmin, dat in verband met zijn tekeningencollectie al even ter

Afb. 27. Frankendaal. Foto 1965.

Afb. 28. Bekroning van het hek van Frankendaal. Binnenzijde met het wapen Gildemeester, 1783. Foto 1965.

sprake kwam, is zijn belangstelling voor de kunst van zijn eigen tijd. Zijn rol van 'maecenas' zal wel belangrijker zijn geweest, dan wij tot nu toe hebben kunnen nagaan. Het bericht in de veiling-catalogus van zijn schilderijen prijst zijn daadwerkelijke en stimulerende belangstelling. In zijn schilderijenverzameling vinden wij een groot aantal schilders van toen vertegenwoordigd, o.a. Grandjean en Hendrik Voogd, E. van Drielst en C. L. Hansen, Jan Ekels de jonge, de doofstomme Gerrit Zegelaar en Jan van Os. Opdrachten van Gildemeester kunnen we in enkele gevallen vaststellen.

Het stuk van Waldorp, dat als familieportret natuurlijk buiten de veiling bleef, is waarschijnlijk op zijn initiatief besteld.

Het stadsgezicht van Gerrit Toorenburg (G 228), waarop het Lutherse bestedelingenhuis bij de Plantage was afgebeeld, moet in opdracht van de Lutheraan Gildemeester geschilderd zijn³⁴.

Een heel speciale opdracht kreeg Jacques Kuyper, namelijk de beschildering van 'Een extra fraaye mahogniehouten kunstkast' voor het opbergen van tekeningen. Op de veiling van zijn inhoud kwam ook deze kunstkast onder de hamer. Het zal een speciale attractie geweest zijn, 'zijnde dezelve van een grootsche bouwworde en rijk met beeldhouw-werk versierd, op de deuren ziet men twee zeer bedrieglijk in het graauw geschilderde basreliëven, zinspeelende op de schilder- en beeldhouw-kunst: alleruitvoerigst gepenceeld door J. Kuyper.'

Maar de gunsteling bij uitstek was Adriaan de Lelie. Op advies van Prof. Petrus Camper omstreeks 1784 naar Amsterdam gekomen, ontwikkelde hij zich tot een gezocht portretschilder. In 1792 schilderde hij de reeds genoemde les van Prof. Bonn voor de leden (onder wie ook Gildemeester) van het departement van tekenkunde der Maatschappij Felix Meritis, om dit stuk volgens gebruik, bij zijn toetreding tot Felix Meritis als entrée-present aan te bieden. Op de geregelde bijeenkomsten van Felix Meritis konden Gildemeester en De Lelie elkaar goed leren kennen. Gildemeester bezat behalve ons schilderij, dat niet in de veiling kwam, vijf schilderijen van De Lelie, een schildersatelier met zijn zelfportret en enige binnenhuistafereltjes³⁵. In de biografie van De Lelie lezen wij dat Gildemeester hem tot het schilderen van deze soort huiselijke taferelen aanspoorde en ze bij hem bestelde³⁶. Eén daarvan, het 'morgenbezoek' van 1796 (G 122) kwam via een omweg later in het Rijksmuseum³⁷ (afb. 38). De Amsterdamse bouwmeester en directeur van de Stadstekenacademie Jacob Otten Husly moet tot de kring van Gildemeester's goede kennissen hebben behoord, want deze heeft hem en zijn gezin in zijn uiterste wil van 1791 met legaten bedacht. Het is heel goed mogelijk dat Husly als ontwerper voor Gildemeester werkzaam is geweest. In afwachting van gegevens, die wellicht nog eens tevoorschijn komen, denken wij hierbij aan het reeds genoemde hek van Frankendaal en aan de betimmering van de zaal op de Heren-

▲
Afb. 29. J. Andriessen. Portret Jan Gildemeester Jz., 1793. Zwart en wit krijt op blauw papier. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

Afb. 30. A. de Lelie. Zelfportret, c. 1800. Detail van De inwijding van Felix Meritis. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 31. J. Andriessen. Zelfportret. Rijksmuseum, Amsterdam. ▶

Afb. 32. Detail van afb. 1.

gracht met zijn Husly-achtige ornamenten, die dan tussen 1792 (aankoop van het huis) en 1794 (schilderij van De Lelie) uitgevoerd moet zijn. In de zogenaamde Moucheronkamer op de Herengracht zijn in opdracht van Gildemeester een aantal behangschilderingen door Jurriaan Andriessen aan het ensemble toegevoegd. Eén daarvan, geheel in de Moucheron-stijl uitgevoerd, is nog ter plaatse aanwezig. Dit stuk is 1792 gedateerd. Aan het contact met Andriessen is ook een markant profielportretje van Gildemeester te danken, dat hij in 1793 tekende, en dat het Rijksprentenkabinet in 1963 verwierf (afb. 29).

Een lastige vraag, waarvoor het schilderij van De Lelie ons stelt, is de identiteit van de gasten, die

erop voorkomen. De aanwezigheid van Pieter Fouquet, staande voor de geopende porte-brisée, werd al genoemd. Voor de rest hebben wij geen absolute zekerheid kunnen krijgen, maar enkele waarschijnlijkheden zijn het vermelden wel waard.

Allereerst de knielende man op de voorgrond (afb. 20). Het aandachtige kijken naar een schilderij, dat zijn gezicht in een grimas gespannen houdt, maakt de vergelijking met andere portretten moeilijk. Toch schijnen de trekken overeen te komen met die van De Lelie zelf. Deze schilderde zijn eigen kop o.a. op de Inwijding van Felix Meritis⁹⁸ heel duidelijk (afb. 30). Dat de knielende figuur een zelfportret is lijkt ons aannemelijk. Van Jurriaan Andriessen is een aantal portretten

bekend, w.o. een met olieverf geschetst zelfportretje in het Rijksmuseum³⁹ (afb. 31), die het waarschijnlijk maken dat hij de wat oudere man met de bril is, die in de verte, links van Gildemeester's schouder is afgebeeld (afb. 17).

De militaire figuur, met wie Fouquet staat te praten (afb. 20), is misschien de bekende Amsterdammer C. R. T. Krayenhoff, veelzijdig begaafd man, medicus, waterstaat- en vestingbouwkundige, verdienstelijk amateur in de beeldende kunst en lid van Felix Meritis. Hij had in het najaar van 1794 als patriot de wijk moeten nemen en keerde met generaal Daendels terug, die hem in januari 1795 verzocht naar Amsterdam te gaan om daar in alle rust de Bataafse omwenteling te bewerken, hetgeen lukte. Zijn afscheid van Daendels in diens hoofdkwartier te Maarssen is door Adriaan de Lelie geschilderd in 1795⁴⁰. Na de komst van de Fransen, begin 1795, was Krayenhoff commandant van de Stad Amsterdam⁴¹. Het uniform op ons schilderij en dus in diezelfde tijd komt vrijwel overeen met dat, wat Krayenhoff op het schilderij van zijn afscheid van Daendels draagt. En het profiel is zeer goed te rijmen met de vele portretten, die er van hem bekend zijn⁴².

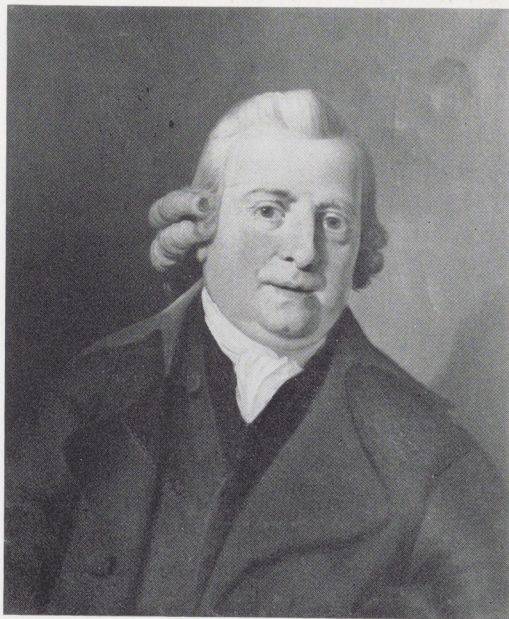
De heer in zwarte jas, staande achter de zittende dame (afb. 32), is misschien de verzamelaar Bernardus de Bosch Jeronimosz., lid van de bekende kunstzinnige Amsterdamse familie de Bosch⁴³. Enkele portretten van hem w.o. een door De Lelie in het Stedelijk Museum te Amsterdam⁴⁴ (afb. 33), alsook het feit dat hij een vriend van Gildemeester was en een van diens executeurs testamentair, geven aanleiding tot deze veronderstelling.

Maar wie is de zittende dame, die misschien het meest van allen onze nieuwsgierigheid prikkelt? Er is alle reden haar te houden voor Marianne Dohrman, echtgenote van Anthony Dull. Ter verklaring van haar relatie met Gildemeester moeten wij terug naar Portugal.

Zij werd geboren te Lissabon 18 jan. 1754. De genealogie Dull⁴⁵ vermeldt haar ouders niet, maar een manuscript uit 1789 van haar broer Jacob Dohrman te Lissabon⁴⁶ bevat enkele interessante bijzonderheden. Bij de beruchte aardbeving van

1755 vonden haar ouders de dood. Zij was toen nog geen twee jaar en werd met haar broers en zusje opgenomen in het gezin van haar oom en tante, Daniel Gildemeester (broer van Jan senior) en Jane Garon, die de opvoeding van de wezen ter hand namen. Oom-pleegvader Daniel, die de jongens later op de kantoren van de Gildemeesters plaatste, 'envoya sa niece Marianne Dohrman en Hollande, en de si bonnes mains, qu'elle y a fait sa fortune'. Of die 'goede handen' toebehoorden aan de Amsterdamse Gildemeesters, hetgeen zeer wel mogelijk is, vermeldt de historie niet. Zij trouwde 20 april 1777 met de twee en twintig jaar oudere Amsterdamse koopman Anthony Dull. Jan Gildemeester Jansz. schreef in 1791 zijn uiterste wil (afb. 34)⁴⁷. Daarin wees hij als zijn executeurs testamentair aan: Anthony Dull, Mr Jacob Klinkhamer en Bernardus de Bosch Jeronimosz. Hij legateerde aan Marianne Dohrman 'ter gedagtenisse van waare hoogagting, gelijke opgroeying in teedere jaaren, en geboorte in een en het zelve land, de somma van vijftig duijtsend guldens'. Aan het echtpaar Dull-Dohrman legateerde hij

Afb. 33. A. de Lelie. Portret Bernardus de Bosch. Stedelijk Museum, Amsterdam.

Aldus met ryppen Raet gelyc en
 Antwooren int Amsterdam in de maand
 Maart 1791, mit gaders beschreuen en
 Gebeekend den 25de Juny Daar eerst aan
 Volgende.
 Jan Gildemeester Jansz

Afb. 34. Handtekening van Jan Gildemeester Jansz. onder zijn eigenhandig geschreven testament, 1791. Archief Gildemeester, Almelo.

voorts 'de portraiten van mijn grootvader en grootmoeder, vader en moeder, gelijk die van mijn persoon en anderen, die mogten gevonden worden in mijn sterfhuis'.

Toen hij zijn uiterste wil schreef, had De Lelie Gildemeester's kunstzaal nog niet geschilderd, maar blijkbaar viel het stuk later onder de niet nader gespecificeerde portretten van zijn persoon, die mochten gevonden worden. Dat het inderdaad aan Mevrouw Dull-Dohrman werd toegewezen, vinden wij uitdrukkelijk bevestigd in de reeds genoemde biografie van De Lelie³⁶.

De klaarblijkelijke vriendschapsbanden tussen Gildemeester en de heer en mevrouw Dull vormen toch wel klemmende argumenten om tot de voorgestelde identificatie te besluiten. Maar dan is het waarschijnlijk dat ook Anthony Dull aanwezig is. In 1794 was hij 62 jaar oud. Hij zou dan de zittende heer geheel links kunnen zijn. Voor

de identiteit van de beide staande heren in profiel op de voorgrond kon helaas nog geen aanknopingspunt gevonden worden.

Jan Gildemeester Jansz. stierf in Amsterdam op 18 februari 1799 en werd 22 februari begraven in het familiegraf in de Lutherse Oude Kerk. Overeenkomstig zijn uiterste wil werden al zijn bezittingen, voorzover niet gelegateerd, publiek verkocht. Het huis aan de Herengracht werd 31 maart 1800 eigendom van Joseph Green en Anthony Dull verwierf op 26 april 1800 de eigendom van Frankendaal. Universeel erfgenaam onder fideicommissair verband was zijn nichtje Maria Gildemeester, die uitsluitend het vruchtgebruik van het vermogen kreeg. Zij was, zoals uit het testament van de erflater blijkt, zwakzinnig. De executeurs testamentair werden tot haar curatoren benoemd. Zij overleed 27 de-

Afb. 35. Rembrandt. De scheepsbouwmeester en zijn vrouw, 1633. Buckingham Palace, Londen.

cember 1817 in haar huis op de Keizersgracht⁴⁸. De veiling van Gildemeester's schilderijen vond plaats op 11 juni 1800 en volgende dagen 'ten huize van C. S. Roos, in het huis van Trip', te Amsterdam. Het was een evenement dat de aandacht trok. De Konst- en Letterbode kondigde de veiling niet alleen aan, maar bracht er naderhand ook summier verslag over uit, door eerst de totale opbrengst van f 167 000,— te melden met de mededeling dat er veel door buitenlanders gekocht was, en een week later nog enkele van de duurst verkochte stukken met hun prijzen bekend te maken⁴⁹.

Een geannoteerd exemplaar van de catalogus in het Rijksmuseum licht ons in over kopers en prijzen. Deze laatste geven een indruk van de toenmalige waardering. Van de meest opvallende opbrengsten willen wij hier tot besluit enkele vermelden.

Afb. 36. A. v. d. Velde. Open plek in het bos met vee, 1664. Buckingham Palace, Londen.

Afb. 37. G. Dou. Een meisje, dat uien hakt, 1646. Buckingham Palace, Londen.

Afb. 39. J. Vermeer. De Astronoom, 1668. Coll. De Rothschild, Parijs.

Afb. 38. A. de Lelie. Morgenbezoek, 1796. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 40. A. Mignon. Stilleven. Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 41. I. Walraven. De stervende Epaminondas. Rijksmuseum, Amsterdam.

De volgende zeven stukken, waarvan enkele hier al eerder ter sprake zijn gekomen, behaalden de hoogste prijzen:

Paulus Potter (G 173, afb. 25)	f 10 450,—
Rembrandt (G 180, afb. 35)	8 050,—
Ter Borch (G 28, afb. 5)	5 000,—
A. v. d. Velde (G 238, afb. 36)	4 900,—
en de tegenhanger (G 239)	4 825,—
Rubens (G 188, afb. 16)	4 050,—
G. Dou (G 35, afb. 37)	4 000,—

De zes afgebeelde hiervan bevinden zich alle in de Engelse koninklijke verzameling op Buckingham

Palace. Het is trouwens opvallend dat vele van Gildemeester's beste schilderijen zich nu in bekende Engelse collecties bevinden.

Rembrandt's Scheepsbouwmeester met zijn vrouw, uit 1633 (G 180) is van Gildemeester's schilderijen wel het thans meest beroemde stuk en een misverstand aangaande dit schilderij moet hier worden weggenomen.

Er werd nog in hetzelfde jaar van de veiling door J. de Frey een ets naar gemaakt. Het stuk was toen eigendom van de Amsterdamse verzamelaar Mr. Pieter de Smeth van Alphen. De ets toont het tafereel met een naar verhouding grotere hoogte en meer ruimte boven de hoofden van de figuren.

Afb. 42. J. Asselijn. De bedreigde zwaan. Rijksmuseum, Amsterdam.

Men heeft daaruit willen afleiden dat het schilderij in Gildemeester's tijd groter was dan tegenwoordig en dat er kort nadien een brede strook aan de bovenkant is afgesneden⁵⁰. Dat dit niet waar is blijkt uit de afmetingen, die in de veilingcatalogus van Gildemeester worden opgegeven. Ze zijn gelijk aan die van tien jaar later in de veiling De Smeth en komen nagenoeg overeen met de tegenwoordige maten. De Frey heeft zich dus een vrijheid veroorloofd en aan zijn reproductie is wat dit betreft ten onrechte de waarde van een document toegekend.

Het derde schilderij van Rembrandt, dat Gildemeester bezat, *De genezing van de oude Tobias van 1636* (G 181), werd voor f 1 005,— verkocht en bevindt zich tegenwoordig in het museum te Stuttgart.

Onder de levende Nederlandse meesters waren er twee, waarvoor een prijs boven de f 500,— betaald werd, E. van Driest en Jan van Os. Wie daarentegen niet meer dan een aardigheidje wilde kopen voor ten hoogste f 300,—, kon tevreden naar huis gaan met de officier van Frans Hals (G 64), thans in de Wallace collectie in Londen.

Voor Het morgenbezoek van De Lelie (G 122, afb. 38) moest de liefhebber f 350,—, dus vijftig gulden meer dan voor de Hals betalen. Had hij daarvoor echter een tientje te weinig op zak, dan moest hij maar genoegen nemen met de Astro-noom van Vermeer (G 139), thans in de verzameling De Rothschild te Parijs (afb. 39).

De aanwezigheid van de Vermeer geeft in onze ogen wel reliëf aan de collectie. Blijkbaar had Gildemeester hoe dan ook oog voor deze meester, die in de collectie Braamcamp niet voorkwam evenmin trouwens als Frans Hals. Een bezit, dat bij alle conformiteit aan de heersende smaak, toch ook op een onafhankelijke voorkeur schijnt te wijzen, is het Haarlemse kerkinterieur van Pieter Saenredam (G 193) thans in het museum te Glas-gow⁵¹, dat voor het geringe bedrag van f 65,— wegging.

Behalve Het morgenbezoek van De Lelie zijn er nog drie schilderijen uit de verzameling Gilde-meester in het Rijksmuseum terecht gekomen. Het stilleven van Abraham Mignon (G 151, afb. 40) en De stervende Epaminondas van Isaak Wal-raven (G 251, afb. 41) kwamen later via een om-weg⁵². Het enige stuk dat regelrecht voor ons museum werd aangekocht, was De Zwaan van Asselijn (G 2, afb. 42)⁵³. Het werd voor de staat gekocht door de makelaar C. S. Roos, die er f 95,— voor betaalde, 'een spotprijs', zoals hij schreef aan Gogel⁵⁴. Het was tevens de allereerste aankoop voor de kersverse 'Nationale Kunst-gallerij,' die pas elf dagen tevoren in het voor-malige paleis Het Huis ten Bosch voor het publiek was geopend. En het is sindsdien altijd een pronkstuk van onze verzameling geweest.

Noten

¹ Een goed voorbeeld in het Mauritshuis werd door E. Reznicek besproken in het Bulletin van het Rijksmuseum 2 (1954), p. 43.

² Prentkunst, omslag 2, nr. 1.

³ Door het onderwerp nog treffender in dit verband is het voor het eerst in 1780 te Londen tentoongestelde schilderij van Zoffany, 'A room in the Gallery of Florence, called the Tribuna'. Maar of De Lelie met dit stuk bekend geweest is, blijft een onbeantwoorde vraag.

⁴ Clara Bille, De tempel der kunst of het kabinet van den heer Braamcamp, Amsterdam 1961.

⁵ Naar deze vindplaats wordt verder verwezen met de enkele aanduiding Archief-Gildemeester.

⁶ Aldus wordt haar naam ook geschreven in de nog te noemen aantekeningen van haar echtgenoot. Elders komt ook Caeter voor, een spelling, die misschien oorzaak is — via een verkeerde lezing — dat Vorsterman van Oyen Calter of De Calter opgeeft. Bij haar begrafenis in Amsterdam werd geschreven: Cathers.

⁷ J. E. Elias, De vroedschap van Amsterdam II, Amsterdam 1905, p. 1041.

⁸ Notaris Jan Barels, Amsterdam 18 febr. 1738. Archief-Gildemeester.

⁹ Archief-Gildemeester.

¹⁰ Notaris Pieter van Lent, Utrecht. Archief-Gildemeester.

¹¹ Notaris Mr. Jacob Klinkhamer, Amsterdam. Not. Arch. 14550 nr. 189.

¹² Poortereed 17 jan. 1783.

¹³ Archief-Gildemeester.

¹⁴ Notaris Mr. Jacob Klinkhamer, Amsterdam 1 april 1779. Not. Arch. 14549 nr. 38.

¹⁵ Inv. nr. 1963-191.

¹⁶ Kunstboek B, nr. 32. Deze prachtige tekening zal velen bekend zijn sedert de bespreking door E. Reznicek in de radiocursus Openbaar Kunstbezit 1957, nr. 12, en de Goltzius-tentoonstelling van 1958 (nr. 99).

¹⁷ Kunstboek G, nr. 5.

¹⁸ Inv. 1963-197 en 198. Mededeling van mijn collega J. W. Niemeijer.

^{18a} In een tekeningen-veiling bij R. W. P. de Vries, Amsterdam 14 april 1908, werd onder nr. 153 een aquarel van een tulp verkocht, waarvan het calligrafische opschrift volgens de catalogus luidde:

'De Tulp spreekt.

Van Huysums hand! gaf mij gedaante de eerste trekken
Hij stierf: en dus bleef ik in mijn geboorte staan,
Maar Gildemeester! die zijn kunstzoon kan verstrekken,
Heeft mij door zijn penceel op 't keurigst afgedaan'.

¹⁹ Rijksmus. cat. nr. 1437, thans in het Stedelijk Museum te Amsterdam.

- ²⁰ *Beschreibung einer Reise nach Niedersachsen, Westphalen und Holland, hauptsächlich in Betrachtung der Kunstwerke und der Künstler, (von Karl Heinrich von Heineken) uitgegeven in Nachrichten von Künstlern und Kunst-Sachen II, Leipzig 1769, p. 47.*
- ²¹ Bijzonderheden over hem in Clara Bille, o.c. p. 196.
- ²² Rijksmus. cat. nr. 1435.
- ²³ Clara Bille, o.c. p. 39 en 64.
- ²⁴ Ondertrouw Amsterdam 20 juli 1764.
- ²⁵ Dochter van Ds. Johannes Christophorus Morhard, Luthers predikant te Batavia en Maria Lijwood.
- ²⁶ Het stuk van Waldorp is afgebeeld in F. Thomas, *Het laatste huis in de Meer, Amsterdam 1941* en in J. H. Kruijzinga, *Watergraafsmeer, Amsterdam 1948*. Beide auteurs hebben de personen ten onrechte met een geheel andere familie vereenzelvigd.
- ²⁷ Oorkonde dd. 23 juni 1778. Archief-Gildemeester.
- ²⁸ Provisionele scheidingsacte 27 dec. 1779, Notaris Mr. Jacob Klinkhamer, Amsterdam. Not. Arch. 14550 nr. 190. De finale scheiding vond plaats 9 april 1782.
- ²⁹ De moeder 28 maart 1780 en de vader 13 dec. 1790. Uitvaart-annonces in Archief-Gildemeester.
- ³⁰ *A Picturesque Tour through Holland, Brabant, and part of France, made in the Autumn of 1789, illustrated with Copper Plates in Aqua Tinta from drawings made on the spot by Samuel Ireland, Londen 1790, p. 142/143.*
- ³¹ Transport 9 mei 1792.
- ³² *Reise durch Teutschland, Holland, Frankreich, die Schweitz und Italien, in den Jahren 1797, 1803 und 1804, nach dem Tode der Verfasserin (Pauline Dorothea Frisch geb. Tutein), herausgegeben zum Andenken für Verwandte und Freunde, Altona 1816, p. 39.*
- ³³ Notaris Mr. Johannes Klinkhamer, Amsterdam 31 juli 1799. Not. Arch. 16262 nr. 76.
- ³⁴ Op 6 december 1769 legde Jan Gildemeester Jansz. de eerste steen voor het Lutherse Oude Mannen en Vrouwenhuis aan de Nieuwe Keizersgracht.
- ³⁵ Het schilders-atelier en twee van de binnenhuisjes zijn met afbeeldingen gepubliceerd in J. Knoef, *Tusschen Rococo en Romantiek, 's-Gravenhage 1948, p. 56, 58 en 59.*
- ³⁶ R. v. Eijnden en A. v. d. Willigen, *Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst III, Amsterdam 1820, p. 70.*
- ³⁷ Rijksmus. cat. nr. 1442.
- ³⁸ Rijksmus. cat. nr. 1434.
- ³⁹ Rijksmus. cat. nr. 17, waarvan een iets afwijkende versie met waterverf in het Rijksprentenkabinet.
- ⁴⁰ Rijksmus. cat. nr. 1442-A1, samen met E. v. Driest.
- ⁴¹ Zie voor deze episode de Levensbijzonderheden van den Luitenant-Generaal Baron C. R. T. Krayenhoff, door hem zelf in schrift gesteld en op zijn verlangen in het licht gegeven door Mr. H. W. Tydeman, Nijmegen 1844, p. 26 e.v.
- ⁴² C. L. v.d. Aa en Mr. B. van 't Hoff, *Ikonografie van Dr. C. R. T. Krayenhoff en de zijnen, Jaarboek v. h. Centr. Bur. v. Genealogie 14 (1960), p. 45 e.v.*
- ⁴³ Bijzonderheden over de familie de Bosch in Clara Bille, o.c. p. 192.
- ⁴⁴ Cat. nr. A 857.
- ⁴⁵ *Nederlands Patriciaat 48 (1962), p. 66.*
- ⁴⁶ Archief-Gildemeester.
- ⁴⁷ Besloten dispositie (Arch.-Gildemeester), in bewaring gegeven aan Notaris Mr. Jacob Klinkhamer, Amsterdam 22 juni 1791. Acte van opening 18 febr. 1799, Notaris Mr. Johannes Klinkhamer, Amsterdam. Not. Arch. 16262 nr. 11.
- ⁴⁸ Jan Adriaan Antonie de Lelie (1788-1845), zoon van Adriaan de Lelie, schilderde haar portret, dat voorkwam op de veiling A. v. d. Willigen, Haarlem 20 april 1874, nr. 117: *Intérieur avec les portraits de Mlle Marie Gildemeester et de sa gouvernante Mlle Uhlenbroek.*
- ⁴⁹ *Nieuwe Algemene Konst- en Letterbode van 20 juni en 27 juni 1800.*
- ⁵⁰ Ludwig Münz, *The original shape of Rembrandt's shipbuilder and his wife, The Burlington Magazine 99 (1947) p. 253.*
- ⁵¹ In de Saenredam-tentoonst. te Utrecht 1961, nr. 63, zonder vermelding van de herkomst uit de coll. Gildemeester.
- ⁵² Rijksmus. cat. nrs. 1621 en 2609.
- ⁵³ Rijksmus. cat. nr. 382.
- ⁵⁴ Brief van 11 juni 1800, E. W. Moes en E. v. Biema, *De Nationale Konstgallerij en het Koninklijk Museum, Amsterdam 1909, p. 29.* Dat men gehoopt had op de veiling Gildemeester nog meer voor het museum te verwerven blijkt uit het vervolg van de brief: 'met de W. van de Velde heeft het egter niet willen lukken; dezelve is voor f 3425,— verkocht, 't geen om U de waarheid te zeggen veel te duur is'. Dat was het schilderij met de overgave van de Royal Prince in de vierdaagse zeeslag van 1666 (G 235).